

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Inleiding themagedeelte. Kennisontwikkeling in de moderne bedrijfsgeschiedenis van Fryslân

Molema, A.M.

published in

De Vrije Fries

2016

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Molema, A. M. (2016). Inleiding themagedeelte. Kennisontwikkeling in de moderne bedrijfsgeschiedenis van Fryslân. *De Vrije Fries*, 96, 121-126.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

Inleiding themagedeelte: Kennisontwikkeling in de moderne bedrijfsgeschiedenis van Fryslân

MARIJN MOLEMA

In de historische wetenschap zijn veel 'stille krachten' werkzaam, krachten die niet op de voorgrond treden maar wel een belangrijke rol spelen in de productie van boeken en tijdschriften. De leden van de redactie die verantwoordelijk zijn voor de inhoud van dit jaarboek zijn ook als stille krachten te zien. Alweer enkele jaren geleden besloot de redactie van *De Vrije Fries* aandacht te schenken aan het thema Friese bedrijfsgeschiedenis. Schrijver dezes heeft dit thema naar zich toegetrokken en ging als verantwoordelijk redacteur op zoek naar potentiële auteurs. Het aanbod van historici die op basis van onderzoek en ervaring een artikel over het Friese bedrijfsleven konden schrijven bleek echter beperkt. Min of meer door de omstandigheden gedwongen ben ik daarom uit de 'stille kracht modus' gestapt. In plaats van begeleidend redacteur ben ik meer als een initiërend redacteur en (co-)auteur opgetreden. Ik ben meer op de voorgrond getreden door het thema Friese bedrijfsgeschiedenis te omarmen vanuit mijn lopende onderzoek naar de geschiedenis van de Friese landbouw en verwerkende industrie. Deze aanpak heeft voor- en nadelen. Een nadeel is dat dit themagedeelte geen voorbeelden biedt van bedrijven die een 'ander Fryslân' laten zien, zoals de fabrikant van design-meubelen Fristho uit Franeker. Volgens Bert Looper bewijst Fristho's bedrijfsgeschiedenis dat Fryslân 'veelzijdiger' was dan de agrarische dominantie in Fryslân's karaktertrekken doet geloven.¹ Daarin heeft hij natuurlijk gelijk. Wie er oog voor heeft, ziet soortgelijke bedrijven als Fristho, die de Friese geschiedenis en identiteit kunnen verrijken. De fabrikant van Wilhelminapepermunt, het familiebedrijf van Fortuin in Dokkum, is een potentieel aanknopingspunt net als de Dokkumer Vlaggen centrale en Douwe Egberts. Ook de geschiedenis van bedrijven in de recreatie en het toerisme, zoals hotels en zeilscholen, zouden de identiteit van Fryslân als vakantie regio kunnen versterken.

Dit themagedeelte legt de focus echter elders en dat brengt naast nadelen ook voordelen met zich mee. Zo staan de individuele bijdragen van dit themagedeelte in nauw verband met elkaar doordat ze allemaal elementen uit de agrarisch-industriële bedrijfsgeschiedenis behandelen. Bovendien is de agrarisch-industriële sector, gemeten naar werkgelegenheid, internationale concurrentiepositie en innovatiekracht daadwerkelijk het meest kenmerkende deel van de Friese economie. In de publieke opinie mag dit gegeven algemeen herkend en erkend worden, maar in de historische

wetenschap is het verhaal van de Friese *agribusiness* nog erg verbrokkeld en weinig systematisch verteld. Standaardwerken over de Friese landbouw zijn verouderd en missen daarom de nieuwe historische inzichten en benaderingen die in de afgelopen decennia zijn ontwikkeld.² Literatuur over de verwerkende (zuivel)industrie is eveneens verouderd en bovendien eenzijdig, want vaak vanuit een coöperatieve invalshoek geschreven – niet zelden betreft het gedenkboeken die vooral het succes van een bedrijf benadrukken.³ Fundamenteler is dat het tot dusver moeilijk is gebleken om de onderlinge relaties van landbouw en industrie in een geïntegreerd historisch narratief te vatten. Vele bijdragen gaan of over de landbouw, of over de verwerkende industrie en niet over hun onderlinge samenhang. Dit terwijl het succes van beide juist door de innige verstrengeling verklaard moet worden: de een kon niet zonder de ander. Mede door het ontbreken van een dergelijk narratief is het maatschappelijk dominante beeld van de Friese economie nog steeds dat van een perifere economie, met minder innovatiekracht dan in de economische kernzones van Nederland, wat tot een gemiddeld hogere werkloosheid heeft geleid.⁴ Mits op een goede en indringende wijze overgebracht, kan tegenover dit negatieve beeld dus ook het positieve beeld van de wereldvermaarde *agribusiness* gezet worden. Op deze manier beschouwd kan ook de geschiedenis van de agrarisch-industriële economie bijdragen aan kennis over het ‘andere Fryslân’.

Op welke historisch-wetenschappelijke pijlers zou een vernieuwend verhaal van de Friese *agribusiness* moeten steunen? Om deze vraag te beantwoorden moeten we iets van de bredere context schetsen waarin de individuele bijdragen van dit nummer zijn ontstaan. Alle vier de bijdragen wortelen in onderzoek dat de productiefactor *kennis* centraal stelt.⁵ De onderliggende aanname is dat de belangrijkste economische ontwikkelingen in de twintigste eeuw kennisgedreven zijn. Grond, arbeid en kapitaal bleven weliswaar belangrijk, maar konden pas een hoge vlucht nemen door het menselijke intellect, dat door het ontwikkelen en actief verwerven van kennis de andere productiefactoren in beweging zette. De rol van kennis is in recente agrarisch-historische bijdragen benadrukt.⁶ Een belangrijke notie is de opkomst van een agrarisch-industriële kennismaatschappij vanaf halverwege de negentiende eeuw.⁷ Om te kunnen profiteren van mechanische productietechnieken ontstonden er netwerken waarin kennis over technologische en bedrijfseconomische werkwijzen werd opgebouwd. Hierin participeerden zowel personen en organisaties uit de traditionele ‘boerenstand’ als personen en organisaties die wortel schoten in de opkomende industrie. In de netwerken ontstonden nieuwe kennisvormen die niet te herleiden zijn tot het onderscheid tussen de ‘primaire’ en ‘secundaire’ sector, maar deze dichotomie juist ontstegen.

Als we de netwerken van de agrarisch-industriële kennismaatschappij

willen ontwarren en willen relateren aan economische ontwikkeling, dan komen we gedeeltelijk op het terrein van de bedrijfsgeschiedenis. Ik leg de nadruk op gedeeltelijk. Ons onderzoek wil namelijk ook de rol van kennisinstellingen en overheden meenemen, terwijl het belangrijkste onderzoeksobject van bedrijfsgeschiedenis logischerwijs het bedrijfsleven is. Echter, bedrijven en hun aanverwante belangenorganisaties bieden een goede toegang tot kennisnetwerken. Aldus ontstaat een overlap tussen de bestaande discipline bedrijfsgeschiedenis en het ontluikende onderzoeksobject van kennisnetwerken in de Friese agribusiness. We kunnen daarbij helaas niet steunen op veel historische literatuur over bedrijven die tot de agribusiness gerekend kunnen worden.⁸ Wel kunnen en moeten we ons laten inspireren door de theoretische en methodologische debatten die momenteel in de bedrijfsgeschiedenis actueel zijn.⁹ Enerzijds is er de oproep tot theorievorming die rekening houdt met de tijdgebondenheid en historische contingentie van bepaalde ontwikkelingen.¹⁰ Bedrijfsgeschiedenis kan in deze zienswijze leiden tot meer begrip voor de omstandigheden die het succes van bedrijfsstrategieën bepalen. Anderzijds is er de oproep om meer culturele en narratieve benaderingen te volgen.¹¹ Het gaat dan om verhalen over de betekenis en interpretaties die personen aan gebeurtenissen en processen toekennen. Historici zouden deze verhalen niet alleen moeten reconstrueren, maar ook kritisch benaderen door vragen te stellen naar hoe interpretaties van het verleden dominant konden worden.

Het onderzoek naar de geschiedenis van de Friese agribusiness en dit themageedeelte laten zich inspireren door beide perspectieven. Door het gebruik van noties als de agrarisch-industriële kennismaatschappij en het concept van kennisnetwerken willen we ons niet beperken tot het singuliere, het bijzondere. De casus van de Friese agribusiness leent zich juist uitstekend voor bijdragen aan het internationale debat over kennisgedreven ontwikkeling van de landbouw en verwerkende industrie. Tegelijkertijd laten de bijdragen in deze bundel zich lezen als bouwstenen in een omvattend narratief over Fryslân, over de factoren en processen die deze provincie tot een goede voedingsbodem voor de agribusiness maakte. We zien de beide aspecten terug in de eerste twee artikelen, die zich afspelen aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Beide artikelen starten vanuit het agrarische bedrijfsleven, meer in het bijzonder het georganiseerde verband van de Friese Maatschappij van Landbouw en Veeteelt. Sjoukje de Boer laat zien hoe de 'Friese Mij' in het laatste kwart van de negentiende eeuw kennisontwikkeling als een doel omarmde. Techniek en wetenschap moesten Friese boeren helpen om zich aan te passen aan veranderende marktomstandigheden en bij het benutten van nieuwe mogelijkheden. Na fundamentele discussies werd naar Deens voorbeeld een zuivelconsulent ingesteld, die als instrument voor de verspreiding

van kennis fungeerde. De Boer laat zien hoe Johannes Mesdag vervolgens invulling gaf aan zijn opdracht door te ijveren voor het meten van vetpercentages in de melk. De scheikundige kennis en de vaardigheid die hiervoor nodig was, werd actief verworven door studie en experiment. Via lezingen en gedrukte media sloeg Mesdag een brug tussen theorie en praktijk en wist hij steeds meer boeren en fabrieksdirecteuren te overtuigen van de noodzaak tot melkonderzoek. Ook was hij betrokken bij de opbouw van netwerken die kennis over het meten van vetpercentages hielpen verspreiden.

De bijdrage van Ronald Plantinga vertrekt ook vanuit de eind negentiende-eeuwse Friese Mij en richt zich op een ander instrument van kennisontwikkeling: de zuivelschool in Bolsward. In een beeldverhaal laat Plantinga enkele belangrijke individuen zien, die aan de basis van de eerste (1889-1899) en tweede (1904-1995) zuivelschool hebben gestaan. Hij presenteert foto's van de eerste zuivelschool, die duidelijke sporen van een overgangssituatie vertoonde. Het gebouw hield het midden tussen een boerderij en een fabriek, en ook het curriculum was dual: zowel handmatige als mechanische productieprocessen werden bijgebracht. Na verloop van tijd en vooral na heropening als Rijksschool in 1904 richtte de school zich volledig op de zuivelindustrie. Samen geven de bijdragen van De Boer en Plantinga voorbeelden van ontluikende kennisnetwerken, waarin agrarische en industriële instituties met elkaar vervlochten raakten. Hun artikelen laten zien dat deze instituties geen vanzelfsprekendheid waren, maar met vallen en opstaan opgebouwd moesten worden. Het creëren van draagvlak onder boeren, fabrieken en overheden was een cruciale factor in de uiteindelijke acceptatie van kennisinstellingen.

De andere twee bijdragen spitsen zich toe op de periode 1955-1980, een periode van onstuimige groei en ontwikkeling in zowel het boerenbedrijf als de zuivelindustrie. Beide artikelen maken gebruik van *oral history*, de methode waarbij interviews de belangrijkste bron vormen voor het beschrijven van processen en ervaringen. Marijn Molema en Binne de Haan putten uit interviews die zij in 2015 met twintig boeren en boerinnen in de provincies Fryslân en Groningen hielden. De bijdrage van Molema en De Haan biedt inzicht in de wijze waarop boeren zichzelf nieuwe kennis en vaardigheden aanleerden. Hierbij werd volop gebruik gemaakt van centraal aangestuurde organisaties die door de overheid en belangenorganisaties waren opgebouwd. Niettemin organiseerden veel boeren ook decentraal hun eigen groepsgewijze educatievormen, waarin het leren van elkaars bedrijfsvoering centraal stond. Jan Ybema richt zich op oud-personeelsleden van zuivelfabrieken. Hij vroeg zich af hoe zij het proces van modernisering ervaren hebben. Ybema schetst twee zijden van één medaille: enerzijds waren de betrokkenen trots op de prestaties van de Friese zuivel en profiteerden zij persoonlijk van de gestegen kansen. Anderzijds brachten de

sluiting van fabrieken en de rationalisatie van het productieproces ook weemoed met zich mee, een nostalgisch verlangen naar een periode in de geschiedenis die niet weer terug zou komen. Het moderniseringsverhaal, zo laat Ybema zien, heeft daarmee twee kanten. Een betoog dat alleen uitgaat van de vooruitgangsgedachte miskent de gevoelens van verlies die daarmee gepaard gingen. De mondelinge geschiedenissen van Ybema en Molema/De Haan laten samen zien dat individuen zich actief bijschoolden, soms uit gewoonte of nieuwsgierigheid maar vooral vanuit een ontwikkelingsgericht streven. Zowel van bovenaf als van onderop werden hiertoe structuren geschapen, die het ‘menselijke kapitaal’ in de agrarisch-industriële kennismaatschappij hebben bevorderd. Samen met de bijdragen van De Boer en Plantinga zijn het bouwstenen in een breder onderzoeksstreven dat moet leiden tot een geïntegreerde geschiedenis van de Friese landbouw en verwerkende industrie. Vervolgonderzoek zou zich in ieder geval moeten richten op de jaren 1914-1955 en de eigentijdse geschiedenis vanaf 1985. Deze perioden komen niet aan bod in dit themagedeelte. Hetzelfde geldt voor de akkerbouw en aanverwante nijverheid (suikerindustrie) en handelsactiviteiten (poot aardappelen, patat). Het is daarnaast interessant om de ontwikkeling van de kennisnetwerken verder te volgen: hoe werden deze tijdens het interbellum uitgebreid en verbreed? In de meest recente decennia is er bovendien veel veranderd; kennisinstellingen zijn gereorganiseerd en veel overheidsgesteunde kennisinstuties zijn opgeheven of bij private partijen belegd; wat heeft dit betekend voor Fryslân? De vier bijdragen in dit themanummer illustreren dat bedrijven en daaraan verwante organisaties een goed vertrekpunt vormen voor het beantwoorden van dergelijke vragen. Op boerderijen en in fabrieken vinden we zowel kleine als veelomvattende processen terug. Hier opent de geschiedenis zich voor historisch onderzoek, dat kan leiden tot een veelzijdiger beeld van de Friese economie en bovendien kan helpen bij het vinden van de juiste weg in de toekomst.

Noten

1 Looper, ‘Fries design’, 181. 2 Spahr van den Hoek, *Geschiedenis*; Van der Molen, *Geschiedenis*. 3 Wiersma, *Erf en wereld*; Tjepkema, *Dat is 't kondensfabryk*. 4 Frieswijk en Van der Meer, ‘Sociaal-economische ontwikkeling’, 245. 5 Mokyr, *Gifts of Athena*. 6 Uekötter, *Die Wahrheit*; Segers en Van Molle, ‘Knowledge networks’. 7 Auderset, Bächli en Moser, ‘Die agrarisch-industrielle Wissensgesellschaft’. 8 Zie bijvoorbeeld: Fontani, *Vetgedrukt*; Stienstra, 150. 9 Met dank aan prof. dr. Keetie Sluyterman, die ons op dit punt heeft geadviseerd. 10 De Jong, Higgins en Van Driel, ‘Towards a new business history’. 11 Hansen, ‘Business history’; Scranton en Fridenson, *Reimagining business history*.

Literatuur

- Auderset, J., B. Bächli en P. Moser, 'Die agrarisch-industrielle Wissensgesellschaft im 19./20. Jahrhundert: Akteure, Diskurse, Praktiken', in: B. Brodbeck, M. Ineichen en T. Schibli (red.), *Geschichte im virtuellen Archiv. Das Archiv für Agrargeschichte als Zentrum der Archivierung und Geschichtsschreibung zur ländlichen Gesellschaft* (Baden 2012) 21-38.
- Fontani, M., *Vet gedrukt: een geschiedenis van Koninklijke Smilde B.V.* (Heerenveen 2003).
- Frieswijk, J. en P. van der Meer, 'De sociaal-economische ontwikkeling na 1917', in: J. Frieswijk, et. al. (red.), *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (Leeuwarden 1998) 232-266.
- Hansen, Per H., 'Business history: A cultural and narrative approach', *Business History Review*, 86 (2012), 693-717.
- Jong, A. de, D. Higgins en H.T. van Driel, 'Towards a new business history?', *Business History* 57 (2015), 5-29.
- Looper, B., 'Fries design goes international: het meubeldesign van Fritho-Franeker in Nederlands en Europees perspectief', *De Vrije Fries* 93 (2013) 163-184.
- Mokyr, J., *The gifts of Athena. Historical origins of the knowledge economy* (New York 2005).
- Molen, H. van der, *Geschiedenis van de Friese landbouw, 1945-1980* (Leeuwarden 1983).
- Segers, Y. en L. Van Molle, 'Knowledge networks in rural Europe since 1700. Historiographies, concepts and theories' (niet gepubliceerde paper; Leuven 2014).
- Spahr van der Hoek, J.J., *Geschiedenis van de Friese landbouw* (Leeuwarden 1952).
- Stienstra, B., *150. Diverse aspecten van de geschiedenis van koekjesfabriek Hellema-Hallum in woord en beeld* (Hallum 2011).
- Tjepkema, K., *Dat is 't kondensfabryk: een halve eeuw coöperatieve condensindustrie in Friesland* (Leeuwarden 1963).
- Uekötter, F., *Die Wahrheit ist auf dem Feld: eine Wissensgeschichte der deutschen Landwirtschaft* (Göttingen 2010).
- Wiersma, J.P., *Erfen wereld. Over de agrarische toestand in Friesland na 1870* (Drachten 1959).

